

Túl a komparatistikán

A tanulmánykötet bevezetésének megfogalmazása szerint egy módszertani váltást próbál meg illusztrálni. A magyar filozófia múltjával foglalkozó kutatók mindeddig, úgymond, klasszikus komparatistikával közeledtek saját tárgyukhoz. Itt az ideje, javasolja Mészáros András, hogy a tudományszak művelői igyekezzenek kihasználni a posztkritikai irányzatokban kínáló módszertani lehetőségeket. *Vulgo*: a történetírás régi, a pozitívizmustól örökölt megoldásai helyett itt is tessék elővenni a „posztmodern” meg a „poszt-posztmodern” módszertani arzenál kínálatát.

A szakterület kiemelkedő művelőjének alaposan megfontolandó gondolata.

Mészáros András valóban a szakterület kiemelkedő művelője. A pozsonyi professzor évtizedek óta elkötelezettje a magyar filozófiatörténet föltárásának. Kutatásai középpontjában – noha készített szisztematikus szerelem-filozófiai nagyesszét, és irodalmi tanulmányköteteket is – a magyar/magyarországi bölcsélet 19. századi története áll. Közéleti érdeklődési területe regionálisan a felső-magyarországi, religionálisan az evangélikus, tematikusan pedig az iskolai filozófia. Említett búvárlatai eredményeként tett közzé portrémonográfiát (*Vándorok András filozófiai rendszere*, 1980), jelentkezett esszékötettel (*A marginalitás szelíd bája*, 1994), készített átfogó kézikönyvet (*A filozófia Magyarországon a 19. század végéig*, 2000), állított össze lexikont (*A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*, 2003). Két fő művének, a kézikönyvnek és a lexikonnak szlovák nyelvű változatát is publikálta (*Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*, 2008; *Dejiny maďarskej filozofie*, 2013). Amit ez ügyekben tudni lehet, Mészáros tudja; amit az érdeklődő tud, tőle tudhatja.

A módszertani váltás sürgetése pedig tényleg megfontolandó gondolat. A magyar filozófia múltjának föltárására irányuló kutatások, tudvalévően, az utóbbi néhány évtizedben élénkültek meg. Noha a tudományszak művelése régi hagyományra tekinthet vissza – a magyar filozófiatörténet első összefoglalói a reformkori Akadémia pályadíj-kiírásai nyomán születtek –, a diszciplína a nagy történeti társtudományokhoz képest szomorúan elmaradottnak mondható. A helyzet, nyilvánvalóan, átfogóbban – a távolabbi múlt örökségeként – a filozófiának a magyar kultúra egészén belül játszott csekély szerepével, szűkebben – a közelebbi múlt következményeként – a hazai bölcsélet múltjának kutatását illető ideológiai tiltásokkal függ össze. A megindult kutatások ugyan az elmúlt két-három évtizedben számottevő eredményeket értek el – konferenciakötetektől kézikönyvekig és tanulmánykötetektől monográfiáig sok minden született –, az itt készülő munkák azonban gyakran nem reflektáltak eléggé saját módszertani alapjaikra. Mintha a magyar filozófiatörténet művelői hajlottak volna az egyszerűbb megoldásokra: mondván, a mi munkánkat önmagában saját tárgya legitímálja – hogy tudniillik ismeretlen filozófiákat és filozófusokat teszünk vele ismertté –, az új metodológiai ötletek után pedig szaladgálnak csak az egyébként is ismert alakok történeteit újrameselő irodalomtörténészek.

A *Szétartó párhuzamok* szerkezetileg egy hosszú bevezető nagyesszét és nyolc, inkább karcsúnak mondható esettanulmányt foglal magába. A bevezető nagyesszé nem csupán az esettanulmányok módszertani alapjait világítja meg: nem csak azt meséli el tehát, milyen metodológiai eljárásokat követve születtek ezek a már elkészült dolgozatok. Nem, a bevezető átfogóbban, a szakterület jövőbeli

kutatásaira nézve is módszertani javaslatcso-
magokat állít össze. Ismertetésünkben ezért
külön kitérünk a bevezetőre, és csak röviden
számolunk be az egyes esettanulmányokról.

A rendkívül szubtilis, sűrű szövéstű be-
vezető – a magyar filozófiatörténet ügyében
évek óta a legelgondolkodtatóbb szöveg – azt
fejtegeti, hogy amit így-úgy már eddig is
tudtunk a magunk tárgyáról, azt az új megkö-
zelítések segítségével képesek leszünk jobban
megérteni. A régi, 1918 előtti Magyarország
filozófiájának sokféleképp tagolt; nyelvi, nem-
zetiségi, vallási és intézményes megosztottságo-
kat magában foglaló világát eddig is bonyolult
erőternek láttuk. Az erőteret a maga irányza-
taival és szakaszaival, a hagyományos filológiá-
tól örökölt komparatisztika fogalmi szervez-
ték: a kauzális kapcsolatokat szem előtt tartó
befogadással, recepció és kreativitás éles
szembeállításával, kanonikus és a kánonon
kívüli szövegek határozott megkülönbözte-
tésével, pretextus és poszttextus világos dichotó-
miájával. De vajon nem járnánk-e jobban,
ha megpróbálnánk játékba hozni az irodalom-
és kultúratudomány néhány újabb eredmé-
nyét – a posztkolonialista elméletektől az új-
historizmuson keresztül az intertextualitás
elméletéig? Csak néhány kérdést fölidézve a
szerző lucidus javaslatai közül. Vajon az ide-
gen filozófiák magyarországi befogadásának
folyamatában nem játszanak-e fontos szere-
pet az interkulturális eltérések, diametrálisan
ellentétes pozíciókat eredményezve, mond-
juk, a magyar és a szlovák Hegel-recepcióban
– hogy tudniillik a magyar „nemzeti filozófia”
határozottan antihegelianus, ellenben a szlo-
vák egyértelműen hegelianus lesz? Amikor
Kant filozófiájának monarchiabeli betiltása
ellenére az evangélikus gimnáziumokban
csendben továbbterjednek a kanti gondola-
tok, nos, ez a folyamat nem értelmezhető a

szubverzióknak az újhistorizmusban bevezetett
fogalma segítségével? A filozófia kanonikus
művei, illetve a populáris irodalomba meg a
zsurnalizmusba leszivárgó megnyilvánulásai
nem képeznek-e egymástól elválaszthatatlan
tereket, nem kell-e hát a jelenleginél nagyobb
figyelemben részesíteni a hazai gondolkodás
kvázi-filozófiai szövegeit is? Nem kapjuk-e
meg a hazai filozófiai recepció összetettebb
képét, ha az értelmezése során a bölcseleti
szövegek egymásutánisága helyett a szöveg-
köziség fogalmát próbáljuk meg alkalmazni?

A nyolc esettanulmány közül az első négy
a magyar hagyományon belül marad, a má-
sodik négy közép-európai kontextusba he-
lyezi értelmezett szövegeit. A két XVIII–XIX.
századi paptanár, Bielek László és Endrődy
János munkásságát összevető esszé a piarista
felvilágosodás szakirodalmi közhelyének té-
telét dekonstruálja: érvelése szerint, bár Bielek
elutasítóbb és ideologikusabb, Endrődy pe-
dig talán megértőbb és filozofikusabb a fel-
világosodással szemben, alapvetően mindket-
ten a skolasztikus tanok követőjének mutat-
koznak. A századforduló két nyitrai neotomis-
tája, Franciscy Lajos és Mihálovics Ede ket-
tősportréja irányzatuk harmadrangú képví-
selőinek ítéli őket: a korabeli filozófia és tu-
dományosság eredményeit elutasító, a sko-
lasztikus realizmus vélt biztonságába zárkózó
szereplőként ábrázolva őket. A Szelényi Ödön
apriori-fogalmának és Böhm Károly virtuális
vallásfilozófiájának szentelt tanulmány az
evangélikus hagyomány és a filozófiatörténe-
ti kánon kapcsolatát tematizálja: a századfor-
duló szolid tudóstánárának és a hazai kánon
meghatározó alakjának vallásbölcseleti gondo-
latait összevetve a böhmi axiológia vallásfilo-
zófiai irrelevanciája mellett érvel, és vitatja
Böhm „evangélikus gondolkodó” minősítését.
A Madáchok családi házitanítójáról, Borsody

Miklósról készített arckép a Madách-filológia túlértékelő beállítását bírálja: Borsodyt a korabeli gimnáziumi filozófiatanárok egyikének minősíti, akinek a gimnáziumi évkönyvben megjelent egyetlen bölceleti dolgozata nem emelkedik ki a hasonló tanulmányok átlagából, és aki nemigen lehet a *Tragédia* Kierkegaard-reminiscenciáinak forrása.

A XIX. századi szlovák evangélikus lelkész-filozófus, Pavel Hečko magyar nyelven megjelent írásának visszhangtalanságára magyarázatot kereső mikrofilológiai tanulmány a reformkorban kiformalódó két „nemzeti filozófia” egymástól eltérő intézményes hátterének elemzéséhez jut el: beállítása szerint az önálló filozófiai intézményekkel rendelkező, a vallástól emancipálódó magyar, és a saját intézmények híján működő, vallásos-messianisztikus szlovák bölcelet, úgymond, szükségképpen elbeszél egymás mellett. Szontagh Gusztávnak a cseh Augustin Smetana német nyelvű könyvéről írott recenzióját értékelő dolgozat a formálódó magyar és cseh „nemzeti filozófiák” hasonló inkongruenciájáról számol be: a magyar „nemzeti filozófia” antispekulativitását hangsúlyozó Szontagh szükségképpen formál lesújtó véleményt a kortársi idealista rendszerfilozófiákra támaszkodó Smetanáról. A késmárki filozófiatanár, Johann Samuel Steiner munkásságát a magyarországi friesiánus hagyományon belül elhelyező írás a Steinert szimpla Fries-epigonként minősítő beállításokkal vitatkozik: a mesterüket követve kiterjedt nemzetközi tudományos hálózatba szerveződő friesiánusok munkáit intertextuális összefüggésekbe állítva a magyarországi tanítványokat éppenséggel határozottan eredeti szerzőknek ítéli. A három XIX. századi magyar filozófiatankönyv plágiumesetének utánnyomozó tanulmány a befogadás lehetséges módozatainak aprólékos

számbavételével bizonytalanítja el a könnyelmű ítélkezést: a magyar Pauer Imre, az osztrák Robert Zimmermann és a német Heinrich Ahrens tankönyve körül kirobbant botrányok ismét csak intertextuális elemzésével a magyar filozófiatörténet mint recepciótörténet árnyaltabb képét rajzolva meg.

Mészáros a maga tudospályájának összegző szakaszát éli, ehhez képest most, legfrissebb könyvében, íme, újra akár pályakezdő kutatónak is életfeladatot nyújtó programot tervezett elő önmaga számára. A bevezetésben elárulja: a módszertani újraalapozás szüksége szlovák kollégáival folytatott szakmai beszélgetései nyomán fogalmazódott meg benne. Hogy ami „*nekiünk*”, „*a mi számunkna*” evidens, korántsem evidens viszont „*nekik*”, az „*ő számunkna*”. A filozófiatörténet nyelve közös nyelv lenne, a kulturális választóvonalak mégis akadályozzák a teljes megértést. Ahogy Mészáros egy cseh szólást idéz: „*nestejnorodost stejnorodého*” – a homogenitásban is heterogenitás rejtőzik. Ez, a „homogenitás heterogenitása” az, aminek a föltárásához és megértéséhez a klasszikus komparatiztikán túli eljárások alkalmazására van szükség. A kötet hátsó borítóján a lektorok egyike, Mester Béla úgy vélekedik, hogy az itt körvonalazódó szemléleti fordulat nem csupán a jeles szerző munkásságában, hanem az egész kutatási terület művelésében új távlatokat nyithat meg. Abban a tágabb értelemben is, tehetjük hozzá mi, hogy Mészáros kötete nyomán a magyar filozófiatörténet valamennyi korszakának és problémájának művelője köteles lesz végig gondolni a maga módszertani előföltéveit. (Mészáros András: *Szét tartó párhuzamok: Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből. Pozsony–Dunaszerdahely: Kalligram, 2014*)

Perez László
filozófiatörténész